

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра політології та публічного управління

На правах рукопису

ДУБЧУК ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

**ВПРОВАДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УПРАВЛІННІ НА
МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ**

Спеціальність: 281 «Публічне управління та адміністрування»

Освітньо-професійна програма: «Державна служба»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ЯРОШ ЯРОСЛАВ БОГДАНОВИЧ
доктор політичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол №
засідання кафедри політології та
публічного управління
від 2025 р.
Завідувач кафедри
() проф. Бусленко В.В.

ЛУЦЬК - 2025

АНОТАЦІЯ

Дубчук Людмила Вікторівна. Впровадження локальної демократії в управлінні на місцевому рівні на прикладі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Спеціальність: 281 «Публічне управління та адміністрування». Освітньо-професійна програма «Державна служба». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2025. 58 с.

У магістерській роботі розкриваються окремі аспекти проявів локальної демократії в управлінських процесах на місцевому рівні.

Об'єктом даного дослідження є управлінські процеси, які реалізуються в Україні з впровадженням локальної демократії, а також з'ясувати їх сучасний стан та перспективи розвитку, характер взаємодії з різними суб'єктами на місцевому рівні.

Предметом дослідження є впровадження локальної демократії в управлінні на місцевому рівні в Україні.

Метою магістерського дослідження є комплексний аналіз впровадження локальної демократії в управлінні на місцевому рівні в Україні періоду незалежності.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: вивчити еволюцію розвитку впровадження локальної демократії в Україні; визначити сутність поняття “локальна демократія”; з'ясувати суб'єктів, які беруть участь в управлінні на місцевому рівні впроваджуючи локальну демократію; охарактеризувати сучасний стан впровадження локальної демократії в управлінні на місцевому рівні в Україні.

Ключові слова: громадськість, громадянське суспільство, управління, локальна демократія, місцеве самоврядування.

ABSTRACT

Dubchuk Liudmyla Viktorivna. Implementation of Local Democracy in Governance at the Local Level on the Example of Ukraine. – Qualification Research Paper as Manuscript.

Thesis submitted for the degree of Master. Specialty: 281 Public Administration. Educational and Professional Program: Civil Service. – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2025. 58 p.

The master's thesis reveals certain aspects of the manifestations of local democracy in governance processes at the local level.

The *object* of this research is the governance processes implemented in Ukraine with the introduction of local democracy, as well as the identification of their current state and development prospects, and the nature of interaction with various actors at the local level.

The *subject* of the research is the implementation of local democracy in governance at the local level in Ukraine.

The purpose of the master's research is a comprehensive analysis of the implementation of local democracy in governance at the local level in Ukraine during the period of independence.

Achieving this purpose required solving the following tasks: to study the evolution of the development of local democracy implementation in Ukraine; to define the essence of the concept of “local democracy”; to identify the actors involved in governance at the local level through the implementation of local democracy; to characterize the current state of local democracy implementation in governance at the local level in Ukraine.

Key words: public, civil society, governance, local democracy, local self-government.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ	10
1.1 Стан наукової розробки проблеми	10
1.2 Сутність локальної демократії.....	16
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ	22
2.1 Еволюція становлення локальної демократії в Україні	22
2.2 Нормативно-правові аспекти розвитку локальної демократії.....	28
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В	
УКРАЇНІ	36
3.1 Суб'єкти локальних політичних процесів	36
3.2 Вплив локальної демократії на управлінські процеси	41
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДП	– Державна політика
ГО	– Громадська організація
ГС	– Громадянське суспільство
ЛД	– Локальна демократія
МП	– Місцева політика
ОГС	– Організації громадянського суспільства
ОМС	– Органи місцевого самоврядування

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Упродовж останніх десятиліть як українські, так і зарубіжні дослідники приділяють значну увагу проблематиці місцевого самоврядування та локальної демократії. Такий інтерес пояснюється тим, що локальна демократія розглядається як фундамент ефективного функціонування демократичної системи на національному рівні. У преамбулі «Європейської хартії місцевого самоврядування» наголошується, що саме місцеве самоврядування формує підвалини демократичного режиму та забезпечує найповнішу реалізацію права громадян на участь в управлінні державними справами. Відтак існування органів місцевого самоврядування, створених на демократичних засадах і наділених широкою автономією у здійсненні своїх функцій, є необхідною умовою розвитку демократії.

Перехід пострадянських держав до демократичних форм правління та поширення відповідних стандартів і цінностей актуалізували потребу у глибшому теоретичному осмисленні проблеми демократії як на національному, так і на локальному рівнях. Особливого значення набуває дослідження взаємозалежностей між цими рівнями у перехідних суспільствах. Концептуальний аналіз такого взаємозв'язку дозволяє чіткіше визначити сутність локальної демократії, окреслити механізми формування консолідованих демократичних режимів, встановити межі та способи інституціоналізації демократичних практик, а також виявити специфіку перебігу демократичного транзиту загалом.

Важливість дослідження зумовлена необхідністю чіткого визначення поняття «локальна демократія», реформування системи місцевого самоврядування в Україні та залучення інституцій і різних акторів до управління на місцевому рівні. Україна продовжує розвиватися в умовах демократичного транзиту, а вже сформовані інститути демократії потребують

змістового наповнення та адаптації до нових соціально-політичних і економічних реалій. Формування інститутів локальної демократії відкриває додаткові можливості для закріплення демократичних цінностей у суспільній свідомості, створення нових механізмів артикуляції інтересів соціально-політичних груп і територіальних громад, а також актуалізує принцип демократичної участі. Поширення в Україні окремих форм локальної демократії - публічних консультацій, громадських слухань, органів самоорганізації населення (зокрема об'єднань співвласників багатоквартирних будинків) - підтверджує потребу в ґрунтовному теоретичному аналізі локальної демократії як багатовимірного соціально-політичного феномену.

Дослідження локальної демократії в перехідних суспільствах зумовлене потребою глибшого теоретичного осмислення понять, інститутів, умов та чинників, що визначають її зміст і сутність. Важливим завданням є також уточнення та розмежування таких категорій, як «локальна демократія», «місцева демократія», «муніципальна демократія», «місцеве самоврядування», «локальний уряд», адже сучасна українська наука нерідко застосовує їх як тотожні.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерського дослідження є комплексний аналіз впровадження локальної демократії в управління на місцевому рівні в Україні періоду незалежності.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання таких завдань:

- визначити сутність поняття “локальна демократія”;
- з'ясувати суб'єктів, які беруть участь в управлінні на місцевому рівні впроваджуючи локальну демократію;
- проаналізувати правові аспекти функціонування локальної демократії;
- охарактеризувати сучасний стан впровадження локальної демократії в

управлінні на місцевому рівні в Україні.

Об'єктом даного дослідження є демократизація управлінських процесів на місцевому рівні.

Предметом дослідження є впровадження локальної демократії в управління на місцевому рівні в Україні.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплексний підхід до аналізу впровадження локальної демократії в Україні. У роботі використано системний, функціональний, причинно-наслідковий та формально-логічний підходи. Структурно-функціональний підхід дозволив визначити роль та вплив окремих чинників, норм і інститутів у процесі становлення локальної демократії. Застосування структуралістського підходу засвідчило, що політична влада має розпорошений характер і проявляється в усіх сферах суспільного життя, а не лише в межах традиційних політичних інститутів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розширенні наявних уявлень про локальну демократію та її впровадження в управління на місцевому рівні в Україні. Результати проведеного дослідження поглиблюють наукове розуміння локальної демократії, її рівнів, форм та чинників становлення, а також визначають її місце й роль у процесах трансформації політичного режиму. Отримані висновки можуть бути використані для подальших наукових розробок, спрямованих на дослідження локальної демократії в Україні та пошук ефективних шляхів її розвитку. Окремі положення роботи мають практичне значення й можуть слугувати основою для підготовки узагальнювальних праць та спеціалізованих курсів з теорії місцевого самоврядування, транзитології, основ громадянського суспільства, а також застосовуватися у навчальному процесі.

Апробація результатів магістерської роботи. Окремі положення дослідження апробовані на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та аспірантів (м. Луцьк, 29 квітня 2025 р.).

Публікація. Дубчук Л., Дячук В. Вплив громадських об'єднань на реалізацію державної політики в Україні. Україна у світовому просторі: минуле і сучасність: зб. мат. IV Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів (м. Луцьк, 29 квітня 2025 р.); упорядники Н. В. Кінд-Войтюк, Д. Г. Гусак. Луцьк, 2025. С.73-75.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи 58 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

1.1 Стан наукової розробки проблеми

Демократія як одна з найдавніших форм суспільно-політичного устрою та демократична теорія традиційно перебувають у центрі наукових досліджень, що підтверджується значною кількістю праць на цю тематику. Перші згадки про демократію знаходимо у працях давньогрецьких мислителів Аристотеля та Платона [3], які розглядали її в контексті міста-полісу - відносно невеликої території з обмеженою чисельністю населення.

Замість міст-держав поступово сформувалися нації-держави, а разом із цим ідея демократії була перенесена на рівень політичних інститутів вищого порядку, які в сукупності позначаються поняттям «демократія». Цей етап пов'язаний із працями таких мислителів, як Н. Макіавеллі, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, [70] та інших, котрі зосереджували увагу на проблемах організації державної влади, розподілу владних функцій, конституційного правління та взаємин між державою і народом. Як зазначає А. Карлов, теоретичні засади місцевого самоврядування були розроблені ідеологами буржуазної революції, які пов'язували його природу та значення з принципами виборності місцевої влади й самоврядування громад. Саме принцип виборності органів місцевої влади відповідав ідеї представницького правління, що протиставлялося феодальному абсолютизму [70].

На початку XIX ст. Дж. Міль сформулював концепцію громадської участі у публічному житті, вважаючи її найефективнішим засобом забезпечення належного функціонування демократії та збереження балансу між суперечливими соціальними групами. На його думку, саме участь громадян є найкращим способом захисту їхніх прав у взаєминах із державою.

У сучасних дослідженнях демократичних трансформацій у світі виокремлюють два основні напрями демократизації: по-перше, коли

демократія поступово утверджується як глобальна ідеологія (західний дослідник В. Дюгі визначає її не лише як форму правління, а й як спосіб життя); по-друге, коли процеси глобалізації актуалізують місцевий рівень влади та локальну демократію, надаючи їй провідне значення як у наукових студіях, так і в практиці державного управління.

Лише у XX ст. з'являються комплексні наукові дослідження проблематики демократії. До них належать праці Р. Даля, Д. Горовиця, Ф. Шміттєра, А. Пшеворського та інших авторів [26].

Вартісною є праця Ч. Тілли «Демократія», у якій проаналізовано спільні політичні процеси в різних країнах, що протягом століть визначали динаміку демократизації та дедемократизації на національному рівні. Автор розкриває сучасні теорії демократії, демократизації та дедемократизації, використовуючи аналітичну історію держав і політичних режимів та зіставляючи їх між собою [28].

У сучасному науковому дискурсу одним із можливих завершальних етапів демократичного транзиту визначається формування консолідованої демократії. Її розглядають як поступальний процес: від мінімального, процедурного рівня, коли демократичні інститути та процедури існують лише формально, до максимального - структурного й багатофакторного, що передбачає утвердження демократії у всіх вимірах: від поведінкового та ціннісного до соціально-економічного й міжнародного.

Класична концепція Х. Лінца та А. Степана визначає, що демократична консолідація потребує глибинних трансформацій на трьох рівнях: поведінковому, ціннісному та конституційному. Її досягнення можливе тоді, коли у політичному середовищі більше не існує впливових груп, здатних підірвати демократичний режим; коли суспільство сприймає демократичні інститути та процедури як легітимні механізми регулювання соціального життя; а політичні актори визнають, що всі соціальні конфлікти мають

вирішуватися відповідно до законів і процедурних інститутів, закріплених демократичним процесом [26].

Дослідник А. де Токвіль наголошував, що якою б добре організованою не була центральна влада і якими б освіченими людьми вона не здійснювалась, вона неспроможна охопити та задовольнити всі потреби суспільства. Завдання центральної влади полягає у впорядкуванні проявів людської активності, створенні правил та механізмів. Водночас, коли йдеться про залучення глибинних процесів і забезпечення якісного розвитку, «центральна влада втрачає свою силу» [26].

Поняття «локальний режим» було введено К. Стоуном, який визначив його як неформальні рамки співпраці між місцевими органами влади та приватними структурами у процесі прийняття політичних рішень. На думку дослідника, режим охоплює широке розуміння коаліцій - не лише виборчих, а й різнорівневих форм взаємодії, що ґрунтуються на неформальних зв'язках [37].

Г'ю Волен трактує місцеве самоврядування як систему субординації органів місцевої влади. Кожна одиниця такої влади, на його думку, характеризується низкою ознак: наявністю власної території та населення; інституційною структурою для ухвалення рішень, їх виконання й адміністрування; власною ідентичністю; компетенцією, делегованою центральними органами влади або вищими органами самоврядування; а також автономією, зокрема фінансовою, необхідною для реалізації владних повноважень [348, р. 377–395].

Проблеми розвитку людини та громади, а також спроможності громад забезпечувати добробут розкриваються у праці Дж. та М. Бопп «Перетворюючи світ» [35]. Теоретичні аспекти поняття громади та її реалій аналізує П. Шобер, спираючись на наукове трактування, запропоноване Гегелем, а також на «класичну» літературу, що досліджує громаду та формує

науку про комунальну політику, оцінювану крізь призму комунальної практики [91].

Важливим джерелом для дослідження локальної демократії та місцевого самоврядування виступають нормативно-правові акти, ухвалені як міжнародними організаціями, так і національним законодавством та рішеннями територіальних громад. Зокрема, одним із напрямів діяльності Ради Європи є сприяння розвитку місцевої демократії в країнах Європи, включно з Україною. Це закріплено у низці документів цієї організації, передусім у Європейській хартії місцевого самоврядування [41], прийнятій у 1985 р. У Хартії визначено конституційні та законодавчі засади місцевого самоврядування, окреслено його компетенцію, встановлено механізми адміністративного контролю за діяльністю органів самоврядування, а також закріплено право місцевих органів на об'єднання та інші положення.

У Всесвітній декларації місцевого самоврядування сформульовано концепцію органів місцевої влади, відповідно до якої місцеве самоврядування розглядається як право та обов'язок місцевих органів регулювати й здійснювати державні справи в інтересах місцевого населення та під власну відповідальність [24].

Важливим документом у сфері розвитку місцевої демократії є Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи [90], ухвалена в 1994 р. Конгрес виступає консультативним органом Ради Європи, що представляє інтереси місцевих та регіональних органів самоврядування; Україна є його членом і має власне представництво. У 2004 р. Конгрес місцевих і регіональних влад Європи було перейменовано на Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Одним із ключових напрямів його діяльності є захист і зміцнення місцевих та регіональних органів влади, а також розвиток системи місцевого самоврядування загалом.

Європейська хартія міст [42] була укладена з метою сприяння економічному розвитку, забезпеченню безпеки міст, розширенню співпраці та

солідарності між місцевими органами влади держав-членів Ради Європи, що має на меті підвищення якості життя населення. У документі підкреслюється, що мешканці міст (без будь-якої дискримінації) мають право на захист від насильства та забруднення, на здійснення демократичного контролю за своїм районом проживання, на належні житлові умови, можливості для відпочинку та свободу пересування.

Декларація щодо регіоналізму в Європі висвітлює роль та різноманітність моделей і структур, пов'язаних із регіональним розвитком, а також окреслює основні засади й завдання регіоналізму.

На думку британського дослідника Д. Бернса, локальна демократія є системою здійснення влади на місцевому рівні, що забезпечує громадянам право та інструменти контролю за діяльністю органів самоврядування, а також можливість безпосередньої участі в ухваленні рішень. Учений наголошував, що місцеві представницькі органи не відображають інтересів усього суспільства, тому громадяни мають активно формувати локальну політику, що робить місцеву владу більш ефективною та демократичною [28].

Водночас французький дослідник Ж. Марку у першому глобальному звіті про стан децентралізації та місцевої демократії виокремлює три ключові виміри політики локального рівня: децентралізацію, самоврядування та локальну демократію, розуміючи останню як спосіб реалізації влади на місцевому рівні [26].

Г. Шовш і В. Зентаї пропонують ширше розуміння локальної демократії, визначаючи її як тип самоврядування, що є автономним, ефективним, відкритим і представницьким, функціонує в умовах громадянського суспільства та ґрунтується на гарантованих політичних правах громадян [28].

Основною перевагою місцевої політики вони вважають мінімальну дистанцію між управлінцями та керованими - представниками легітимних органів влади й мешканцями громади. Локальний рівень здійснення політичної влади не потребує інституціоналізованих форм посередництва,

зокрема партій, і здатний застосовувати прийнятні форми безпосередньої демократії без залучення посередницьких структур.

Локальну демократію найчастіше розглядають як одну з форм організації місцевого самоврядування, що забезпечує територіальній громаді автономію для задоволення власних інтересів, ґрунтується на демократичних цінностях, застосовує демократичні механізми та залучає членів громади до процесу ухвалення рішень, поширюючи інструменти прямої демократії. Поширення практики локальної демократії можна визначити як своєрідну демократичну революцію, адже, вона здатна запобігати авторитарним тенденціям, формувати позитивну мотивацію службовців місцевого рівня, підвищувати політичну культуру громадян, сприяти дотриманню демократичних норм поведінки, забезпечувати принцип субсидіарності та роззосередження влади, а також легітимізувати владу.

1.2 Сутність локальної демократії

Розбудова демократичного суспільства в умовах незалежності України стала чинником зростання наукової уваги до дослідження локальної демократії та практик місцевого самоврядування на різних рівнях.

Українська соціально-політична думка традиційно приділяла увагу проблемам демократичного правління. Конституція Пилипа Орлика 1710 року стала першим документом, що заклав засади демократичної організації влади. Ідеї самоврядування розвивали у своїх працях М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов та інші. Особливо вагомим була концепція М. Драгоманова, яка виходила з принципу «знизу – догори» та визначала послідовність самоврядних інститутів: громадянин – громада – волость – повіт – область – держава. Ця громадянська модель стала важливим джерелом для формування сучасних європейських стандартів місцевого самоврядування [69, 79].

У працях Б. Кухти та А. Білоуса простежується інтерес до політичної спадщини українських учених і громадських діячів, що розвивали демократичні ідеї [64; 163]. Дослідники наголошують на домінуванні концепцій громадівського управління та самоврядування як визначальної ознаки української політичної думки. Водночас Т. Грозицька розглядає провідні теорії демократії, представлені в сучасній американській політичній традиції, що відкриває можливість для порівняння двох інтелектуальних контекстів [30].

Колективна праця «Основи демократії» посідає особливе місце серед сучасних українських досліджень, адже вона є найґрунтовнішим аналізом концепцій демократії, моделей та варіантів демократичних трансформацій, взаємодії громадянського суспільства і держави, а також ролі демократичних інститутів у політичній практиці України [77].

Важливим внеском у дослідження постсоціалістичних трансформацій стала монографія М. Лендьела, де вперше здійснено системний аналіз локальних політичних інститутів і процесів у країнах Центральної та Східної Європи, визначено їхні спільні та специфічні риси, а також причини виникнення [67].

У контексті демократичної трансформації України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. значну увагу теоретичним, соціально-психологічним і практично-політичним аспектам політичної участі громадян приділили Н. Ротар [89] та В. Бортніков [19].

Слід підкреслити, що в українській практиці терміни «локальний» та «місцевий» вживалися як тотожні. Поняття «локальна демократія» донедавна не використовувалося, адже його зміст фактично інтегрувався у сферу місцевого самоврядування та не виокремлювався як самостійна категорія.

Теоретичні концепції місцевого самоврядування досліджували багато українських науковців. Зокрема, Ю. Панейко визначає «самоврядування» через поняття «самоврядного органу», який не перебуває в ієрархічних відносинах із центральною владою. Учений виокремлює дві форми самоврядування: територіальне, що поширюється на всіх мешканців певної території, та нетериторіальне (корпоративне), яке охоплює людей, об'єднаних професійними, соціальними чи духовними інтересами.

Інститут самоврядування становить значний науковий інтерес як механізм суспільного ладу та форма децентралізації держави, що передбачає передачу завдань і повноважень адміністративним структурам, у тому числі на місцях. Як зазначають М. Оніщук та В. Кампо, сучасне розуміння місцевого самоврядування сформувалося у світовій практиці на межі ХVІІІ–ХІХ ст., коли абсолютні монархії трансформувалися у демократичні правові держави [50].

Грунтовні дослідження М. Баймуратова та О. Батанова присвячені політико-правовим аспектам функціонування місцевої громади в системі

влади сучасної України. Важливим здобутком цих праць стало всебічне осмислення місцевої спільноти як політичного актора, соціальної спільноти та юридичної особи [6]

Територіальна громада як основа місцевого самоврядування та джерело локальної демократії стала предметом дослідження українських науковців С. Саханенка, Ю. Наврузова та О. Батанова. Монографія О. Батанова «Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні» є найбільш ґрунтовним дослідженням, що висвітлює роль громади у сучасному політичному процесі. У працях С. Саханенка розглянуто різні аспекти функціонування місцевого самоврядування в українських містах та проаналізовано територіальну громаду як політичну спільноту[10].

У наукових працях О. Батанова та В. Кравченка неодноразово наголошувалося на важливості виокремлення міських громад великих міст України як самостійних політичних акторів, що істотно відрізняються від сільських та селищних громад і потребують спеціального політико-правового закріплення в системі влади. Ця проблема стала предметом дискусій у провідних громадських та державних інституціях - Асоціації міст України, Фонді сприяння розвитку місцевого самоврядування, а також на сторінках аналітичних видань [6].

І. Дробот у своїх працях наголошує, що місцеве самоврядування виникає насамперед як форма співіснування громадян, яка за організаційно-правовими ознаками постає системним суспільним явищем, а вже згодом — як інституційно оформлений механізм врядування. Відтак дослідження самоврядування як суспільного явища потребує застосування синергетичного підходу, тоді як його аналіз як інституціональної структури доцільно здійснювати в межах інституціональної методології [38].

Джерелами офіційної інформації щодо місцевого самоврядування є вітчизняні нормативно-правові акти. Передусім це Конституція України, яка закріплює положення про визнання і гарантування державою місцевого

самоврядування, право громадян брати участь у місцевих референдумах, обирати й бути обраними до органів самоврядування, а також основні засади виборчого процесу. Другим ключовим документом є Закон України «Про місцеве самоврядування», що визначає систему органів самоврядування, принципи їхньої організації та діяльності, функції, повноваження, відповідальність і гарантії, а також матеріальну основу місцевого самоврядування (ст. 62).

Важливе значення мають нормативні акти органів державної влади - укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів та місцевих державних адміністрацій. Окрім цього, джерелами регулювання виступають нормативно-правові акти територіальних громад, акти місцевих референдумів, статuti громад міст та інших адміністративно-територіальних одиниць, а також численні закони й підзаконні акти, що визначають процедури демократії в Україні.

Окремий напрям досліджень демократії стосується процесів самоорганізації та самоврядування. Першими на необхідність його виокремлення звернули увагу соціологи. Так, В. Степаненко наголошував на важливості порівняння самоорганізації з державним патерналізмом. Дослідник В. Сусак у низці соціологічних досліджень показав, що більшість українців орієнтуються на патерналістську модель держави, хоча існують регіональні відмінності, зумовлені культурними, релігійними та соціально-економічними чинниками [293, с. 63–73]. У праці «Соціальна самоорганізація» Л. Бевзенко доводить, що саме процеси самоорганізації стали поштовхом до розвитку української демократії, підтверджуючи їхню роль як ресурсу демократичних перетворень [11].

На рівні місцевої громади особливе значення мають місцеві ініціативи, можливості й проблеми яких досліджував В. Місюра. Водночас питання перехідного періоду та виклики місцевого самоврядування стали предметом

аналізу у працях А. Білоуса, О. Дергачова, М. Михальченка, С. Рябова, М. Томенка, В. Якушика та інших [76].

Сучасний етап розвитку демократії в Україні зосереджує найскладніші соціально-економічні та політичні проблеми перехідного періоду, що відображають його суперечливість і невизначеність. Із розвитком місцевого самоврядування та форм участі громадян у його здійсненні пов'язуються сподівання на відродження демократії й формування громадянського суспільства, адже саме в територіальних громадах виникає відчуття спільного інтересу. Останнім часом з'являються дослідження, присвячені політичним процесам на рівні місцевого самоврядування та окремим інститутам місцевої демократії.

Місцева громада як основний інститут місцевої демократії та джерело самоврядування була предметом досліджень О. Батанова, С. Саханенка та Ю. Наврузова. Форми самоорганізації населення та їх застосування в політичній практиці місцевої громади досліджували О. Орловський, І. Дробот, П. Трачук та інші. Роль місцевих ініціатив у здійсненні політики на місцевому рівні аналізували В. Рубцов і В. Місюра [9;10;76].

Є всі підстави говорити про багатовимірність явищ демократії та місцевого самоврядування, а також про множинність трансформаційних і локальних теорій. Хоча сучасна наукова література містить значну кількість досліджень щодо становлення й функціонування демократії, актуальною залишається потреба їх корегування відповідно до специфічних умов кожної країни.

Дослідження місцевого самоврядування в Україні характеризуються тенденційністю: переважно увага зосереджена на правових аспектах і загальнонаціональній політиці, тоді як проблеми локальної та електронної демократії залишаються нерозкритими. Проте низка робіт доводить, що самоорганізаційні процеси в українському суспільстві стали каталізатором

розвитку демократії, підтверджуючи їхню роль як ресурсу демократичних перетворень.

Локальну демократію: варто розглядати через ряд ознак. По-перше, це рівень демократії – прояв демократичних принципів на місцевому рівні, у межах громади. По-друге, це інституційний порядок – система організації влади, що визначає правила взаємодії між органами місцевого самоврядування та громадянами. По-третє, це самоорганізація – здатність громади самостійно формувати органи та механізми управління, вирішувати локальні питання. По-четверте, це безпосередня участь громадян – включення мешканців у процеси ухвалення рішень, контроль за владою, участь у публічних консультаціях, зборах, місцевих референдумах. По-п'яте, це публічне життя громади – сфера, де реалізуються права та обов'язки громадян, формується довіра й відповідальність між владою та суспільством.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1 Еволюція становлення локальної демократії в Україні

Еволюція становлення локальної демократії в Україні є відносно короткою, проте насиченою як здобутками, так і втратами. На цьому шляху простежується загальна тенденція до децентралізації державної влади та поступової передачі ширших повноважень органам місцевого самоврядування, що відповідає природі демократичного правління. Після проголошення незалежності Україна повернулася до питання розвитку локальної демократії та інституційного оформлення місцевого самоврядування, адже саме вони становлять один із ключових елементів демократичного устрою держави. Відсутність локальної демократії означає стирання меж між державою та суспільством, що неминуче створює передумови для утвердження авторитарного режиму. Тому розвиток місцевої демократії в Україні слід розглядати не лише як адміністративну реформу, а як фундаментальну гарантію збереження демократичного характеру політичної системи.

Для того щоб локальна демократія могла функціонувати належним чином, необхідно враховувати історичні умови її становлення та розвитку. Як підкреслює В. Кампо, Україна має глибокі місцеві традиції, які в минулому частково компенсували відсутність власної державності, а сьогодні суттєво впливають на характер взаємин між центральною владою та органами місцевого самоврядування [49, с. 33].. Водночас варто пам'ятати, що ті форми локальної демократії, які виникли на межі XIX і XX століть, були значною мірою знищені тоталітарним режимом, що призвело до штучного переривання природного розвитку демократичних практик на місцевому рівні.

Самоврядування у тій чи іншій формі притаманне будь-якому суспільству, різниця полягає лише у ступені його реального прояву. Сучасна модель місцевого самоврядування в Україні спирається на два основні

джерела. Перше - це власний історичний досвід організації місцевої влади, включно з періодом перебування України у складі Радянського Союзу, що залишив певні інституційні та практичні сліди. Друге - це права та інструменти, запозичені з практики функціонування локальної демократії у розвинених демократичних державах, які стали орієнтиром для формування сучасних механізмів управління на місцевому рівні. Таким чином, українське самоврядування поєднує власні традиції з міжнародним досвідом, створюючи основу для розвитку демократичних інститутів у громадах.

Віче посідало вагоме місце у системі управління давньої Русі, виступаючи не лише ключовим елементом політичного життя, а й важливою формою суспільного побуту. Воно стало однією з перших інституцій самоврядування, де поєднувалися інтереси влади та громади. У процесі ухвалення рішень брали участь як князь, так і народ, що засвідчувало ранні прояви демократичних практик та колективної відповідальності за життя громади. Саме віче заклало підґрунтя для подальшого розвитку традицій локальної демократії, адже воно демонструвало можливість спільного вирішення суспільно важливих питань на основі участі різних соціальних груп.

У XIV столітті, як наголошував Д. Дорошенко, розвиток торгівлі із Західною Європою спричинив активне зростання міст, що розпочалося ще у XIII столітті. Такі центри, як Луцьк, Галич, Львів і Холм, перетворилися на важливі осередки торгівлі та отримали значні колонії іноземців. Найчисельнішими серед них були німці, яким надавали право жити за власними звичаями та регулювати внутрішні справи відповідно до традиційного міського права. Саме так на українських землях утвердилося німецьке право - форма міського самоврядування, що спиралася на правові норми, вироблені у містах Німеччини та адаптовані до місцевих умов. Це стало важливим етапом у розвитку інститутів локальної демократії, адже

закріплювало автономію міських громад і формувало правову основу їхньої самостійності.

Однією з найважливіших форм місцевого самоврядування в українських містах було управління на основі магдебурзького права, яке також відоме як німецьке або саксонське. Ця система діяла протягом кількох століть - від XVI до XVIII, а формально зберігалася аж до початку XIX століття. Її сутність полягала у наданні містам права на самоуправу, організовану на корпоративних засадах. Разом із запровадженням магдебурзького права, шляхом надання спеціальних грамот, міста отримували широкі повноваження: право володіти нерухомістю та землею, встановлювати місцеві податки, збирати мито та здійснювати інші функції, що забезпечували їхню економічну й політичну автономію.

Місцеве самоврядування в Україні за часів існування Козацької держави набуло особливих форм, що були безпосередньо зумовлені її військово-адміністративним устроєм. Полково-сотенна система, яка сформувалася у другій половині XVI – середині XVIII століття, стала основою організації влади та управління на місцях. Її виникнення було тісно пов'язане із заснуванням Запорізької Січі та розвитком реєстрового козацтва. У межах цієї системи поєднувалися військові та адміністративні функції: полки й сотні виконували роль не лише бойових одиниць, а й територіальних адміністративних структур. Такий устрій забезпечував високий рівень самоврядності, адже громада брала участь у виборах старшини, ухваленні рішень та контролі за їх виконанням, що створювало своєрідну модель локальної демократії, заснованої на військовій організації та традиціях козацького самоуправління.

З проголошенням Української Народної Республіки було визначено й закріплено основоположні принципи місцевого самоврядування, які відображали демократичну природу нової держави. М. Грушевський наголошував, що влада має походити виключно з народного вибору, адже

саме це становить сутність демократичного устрою - коли народ сам собою править. За його баченням, у кожному населеному пункті повинна діяти виборна сільська рада та управа, а аналогічний принцип виборності мав поширюватися на рівень повіту, губернії й усієї країни. Таким чином, місцеве самоврядування розглядалося як невід'ємна складова демократичної системи, що забезпечує участь громадян у формуванні влади та управлінні суспільними справами.

Дослідження місцевого самоврядування в Україні в період існування СРСР фактично неможливе, адже після встановлення комуністичного режиму у 1920 році всі органи самоврядності були ліквідовані й замінені губернськими, повітовими та волосними радами. Ідея місцевого самоврядування, яка передбачає децентралізацію влади, організаційну та фінансову автономію органів управління на місцях, суперечила концепції соціалістичної держави. За своєю суттю ця доктрина була централізованою, що унеможливлювало існування справжніх інститутів локальної демократії та призвело до повного підпорядкування місцевих органів влади партійно-державному центру.

У радянський період, як у СРСР загалом, так і в Україні зокрема, інститут місцевого самоврядування в сучасному його розумінні фактично не існував. Конституція УРСР містила лише положення про місцеві органи державної влади та управління, які за своєю природою не мали нічого спільного з самоврядними інституціями, визначеними Європейською хартією місцевого самоврядування. Ради народних депутатів були позбавлені реальної можливості вирішувати місцеві справи, не несли відповідальності за ухвалені рішення, а їх розпуск не передбачався радянським законодавством. В умовах однопартійної системи вони не могли захищати інтереси місцевого населення, адже вся влада була зосереджена в руках правлячої партії. Основний закон закріплював право вищих рад скасовувати акти нижчих, що ще більше підривало будь-які ознаки автономності. Аналогічна ситуація спостерігалася і

з виконавчими комітетами місцевих рад, які, окрім формальної підзвітності «своїй» раді, фактично контролювалися вищими виконавчими органами. До 1990 року ключову роль у функціонуванні всієї системи органів влади в Україні відігравала Комуністична партія, яка мала власні структури на кожному рівні адміністративно-територіального устрою - від обкомів і райкомів до міськкомів. Керівники рад та виконкомів обов'язково належали до партії, що остаточно унеможливлювало існування незалежного місцевого самоврядування.

У період «перебудови», наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років, Комуністична партія поступово втрачала свою монолітність. Це було наслідком загострення суперечностей між правлячою партією та суспільством, які дедалі більше виходили на поверхню. Поширення плюралізму думок, ослаблення контролю влади над громадянами та початок процесів демократизації суспільно-політичного життя суттєво трансформували загальну атмосферу в країні, створюючи передумови для глибоких змін у політичній системі та відновлення інтересу до ідеї місцевого самоврядування.

Сучасна система місцевого самоврядування в Україні почала формуватися після проведення альтернативних виборів до місцевих рад у 1989 році й відтоді зазнала кількох етапів трансформації. Важливим кроком стало ухвалення 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, яка закріпила принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, що поставило питання про політико-правовий статус існуючих рад народних депутатів. Наступним етапом стало прийняття 7 грудня 1990 року Закону «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування», який поширив на місцеві ради низку функцій, притаманних лише органам самоврядування, та визначив виключні повноваження кожної ланки. Від 1991 року в Україні почала діяти система місцевого самоврядування, що складалася з представницьких органів - рад різних рівнів,

їхніх голів та виконавчих комітетів, які поступово набували рис сучасної демократичної моделі управління на місцях.

Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року, визначила базові засади розвитку місцевого самоврядування, закріпивши його як один із ключових елементів демократичного устрою держави. У ній було закладено низку принципових новацій та положень, що створили необхідний правовий фундамент для формування на регіональному та місцевому рівнях гнучкої й ефективної системи управління.

Наступним кроком стало прийняття 21 травня 1997 року Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», який став важливою віхою у становленні правових основ функціонування місцевої влади. Цей закон деталізував конституційні положення, визначив структуру, компетенції та механізми діяльності органів самоврядування, забезпечивши їхню реальну спроможність представляти та захищати інтереси територіальних громад.

Попередній період, попри його неоднозначну оцінку, справив відчутний вплив на системне оновлення всіх сфер суспільного життя, особливо у напрямі демократизації. Завдяки значним зусиллям вдалося демонтувати ключові засади тоталітарного режиму, ліквідувати однопартійну систему та ідеологічний монополізм. Важливим кроком стало відмовлення від принципу «демократичного централізму» й перехід до моделі деконцентрації та децентралізації політичної влади, що ґрунтується на верховенстві закону. Саме ці зміни заклали основу для формування нової демократичної системи управління, яка поступово утверджувалася в Україні.

2.2 Нормативно-правові аспекти розвитку локальної демократії

Політична стабільність держави значною мірою залежить від розбудови та ефективного функціонування демократичних інституцій, покликаних забезпечувати широку участь громадян у суспільному житті та формувати механізми політичної відповідальності.

Важливою ознакою локальної демократії виступає гарантування політичних свобод, що реалізується через залучення громадян до процесів ухвалення рішень на місцевому рівні. Натомість у недемократичних політичних системах громадяни позбавлені такого доступу й часто не виявляють зацікавленості у політичній активності; місцеві органи влади перебувають у підпорядкуванні представників державної адміністрації чи правлячої партії; громадянське суспільство не має можливості контролювати діяльність держави, а принципи субсидіарності та бюджетної автономії фактично відсутні.

Сучасне політичне життя характеризується високою складністю та динамікою, що робить неможливим для центральних інститутів влади повний контроль над усіма його проявами. Навіть тоталітарні режими змушені враховувати суспільні інтереси, адже повне їх ігнорування створює ризик соціального вибуху та загрожує стабільності політичної системи.

Таким чином, задля реалізації суспільних інтересів у тих сферах, де держава не здатна забезпечити повний контроль над усіма деталями та процесами - зокрема у житлово-побутовій сфері, освіті чи системі охорони здоров'я, оскільки це є надмірно обтяжливим і фінансово затратним для державного апарату, - недемократичні політичні режими змушені допускати існування інститутів місцевого самоврядування. Водночас їхня діяльність суворо обмежується рамками, що передбачають мінімальну автономію та безумовне підпорядкування локальних і приватних інтересів загальнодержавним пріоритетам.

Рівень демократизації політичної системи не завжди прямо корелює з масштабами децентралізації чи розвитком локальної демократії. У багатьох демократичних державах перевага віддається централізації владних повноважень, адже це дозволяє оперативніше реагувати на суспільні виклики, забезпечує ефективну координацію діяльності місцевих служб і навіть сприяє зменшенню витрат на надання громадських послуг. Водночас місцеве самоврядування має власні специфічні функції, реалізація яких не залежить від типу політичного режиму. Їх умовно можна поділити на дві групи - політичні та господарсько-економічні. Якщо розглядати місцеві інститути як сервісні структури, що забезпечують населення необхідними послугами, то така модель може існувати й у межах авторитарних систем. Оскільки ці підрозділи не виконують політичних функцій, передача господарсько-економічних повноважень територіальним громадам не загрожує основам державності: центральна влада зберігає домінування у політичній, економічній та інших ключових сферах, не відволікаючись на вирішення дрібних локальних проблем. Отже, інститути місцевого самоврядування є притаманними не лише демократичним, а й авторитарним політичним системам.

Інституалізація локальної демократії в Україні бере свій початок у 1990-х роках XX століття, коли ключове значення у цьому процесі набули нормативно-правові документи. Формування правової основи місцевого самоврядування доцільно розглядати у двох етапах: перший охоплює період до 1996 року, тобто до ухвалення Конституції України, а другий розпочинається після її прийняття й визначає подальший розвиток нормативної бази.

Починаючи з 1990 року Україна вступила на шлях демократичних перетворень, що актуалізувало потребу у визначенні ключових характеристик та інституалізації локальної демократії. Дослідник Т. Кузьо, увів поняття «почетвірної трансформації», яке охоплює процеси демократизації, переходу

до ринкової економіки, формування державних інституцій та національно-громадянського будівництва. Останні два напрями тісно взаємопов'язані й розглядаються як складові формування національної держави. Учений наголошує, що модернізація та національне будівництво через консолідацію політичної спільноти є взаємозалежними та відбуваються паралельно. У цьому контексті слушною є думка Егберта Яна, який підкреслює, що націоналізм і демократія походять від однієї фундаментальної засади - ідеї народного суверенітету [61, 51].

Починаючи з 1991 року в Україні було запроваджено систему місцевого самоврядування, основу якої становили представницькі органи - ради різних рівнів, їхні голови та виконавчі комітети.

Запровадження інституту Президента України та законодавче закріплення принципу розподілу влад стали поштовхом до чергової реформи місцевих рад, що здійснювалася на засадах місцевого самоврядування. Її правову основу визначив Закон України від 26 березня 1992 року «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». Відповідно до його положень, народні депутати всіх рівнів були позбавлені функцій державного управління на місцях, а їхня діяльність обмежувалася виключною компетенцією - переліком питань, які могли вирішуватися лише на пленарних засіданнях. Окремо було чітко окреслено компетенцію виконавчих комітетів рад, що поділялася на загальну та галузеву, а також визначено перелік повноважень, делегованих державою цим органам.

Прийняття Верховною Радою України 3 лютого 1994 року Закону «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» ознаменувало новий етап інституціоналізації місцевого самоврядування у правовій системі держави та стало важливим кроком до створення сталої моделі організації місцевої влади на засадах дуалізму її функцій і повноважень. Цим нормативним актом було ліквідовано інститут місцевих державних адміністрацій, а голови рад усіх рівнів відтепер обиралися безпосередньо

населенням відповідних адміністративно-територіальних одиниць. У районах та областях замість державних адміністрацій відновлювалися виконавчі комітети. Закон визначав, що органи місцевого самоврядування - ради - утворюються на рівні сіл, селищ, міст, районів у містах, районів та областей, і кожна з них має власні виконавчі органи та компетенцію, у межах якої діє самостійно. Голови рад, обрані громадянами, за посадою очолювали виконавчі комітети. Унаслідок цього втратив чинність Закон «Про Представника Президента України», а функції місцевих державних адміністрацій були передані головам та виконавчим комітетам рад, які залишалися підзвітними й підконтрольними відповідним представницьким органам.

Конституція України створила правову основу для формування на регіональному та місцевому рівнях демократичної, гнучкої й ефективної системи управління. У статті 5 закріплено існування двох рівнів влади - державної та місцевого самоврядування. Згідно з цим положенням, народ реалізує владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Відтак місцеве самоврядування визначається однією з конституційних форм народовладдя. Його закріплення як складової механізму здійснення влади народу окреслює правову природу органів місцевого самоврядування, визначає способи їх формування, обсяг компетенції та відповідальність перед територіальними громадами.

Конституція України підтвердила реальність змін у системі органів місцевого самоврядування, закріпивши їх новий правовий статус, що істотно відрізнявся від радянської моделі. Її положення набули особливого значення, адже відобразили узагальнений світовий та національний досвід, сформований у період існування незалежної держави. Конституція визначила базові демократичні орієнтири, заклала механізми розподілу та взаємодії гілок влади, окреслила принципи розмежування владних структур, а також

форми державного правління й устрою, які визначають систему територіальної організації місцевого самоврядування.

Конституція України закріпила багаторівневу систему місцевого самоврядування, що охоплює первинний рівень - села, селища та міста, а також вторинний, регіональний - райони й області (ст.40). Центральним поняттям базового рівня виступає територіальна громада, визначена як первинний суб'єкт самоврядування. Таке закріплення стало результатом сучасного українського законотворення. Територіальні громади визнаються суб'єктами права власності, а їхні представницькі органи, відповідно до Конституції, мають право ухвалювати статут громади, що визначає її організаційні засади та внутрішній порядок.

Закріплення в Конституції України ідеї місцевого самоврядування та визначення основних засад його організації й функціонування стало важливим кроком у розвитку демократичної системи управління. Водночас постала потреба у практичній реалізації конституційних положень щодо місцевого самоврядування, що вимагало розробки цілісного пакета взаємопов'язаних законів. Ці нормативні акти мали забезпечити узгодженість, збалансованість і ефективність організації місцевої влади в Україні.

На думку А. Колодій, ухвалення Конституції України 1996 року засвідчило завершення підготовчого етапу демократизації та означало перехід суспільства до стадії ухвалення рішень, що передбачала створення нових інститутів та активне реформування економічної й політичної систем [55, 14].

Закон України «Про місцеве самоврядування» закріпив ключові елементи конституційно-правового регулювання, визначивши статус інститутів самоврядування, їхню компетенцію - власну, делеговану та договірну, а також гарантії реалізації й захисту цього права. Він встановив юридичну відповідальність органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб. У статті 2 окреслено роль і місце місцевого самоврядування у здійсненні народовладдя, що підкреслює його значення як однієї з форм

реалізації влади народу. Крім того, закон сформулював єдині принципи розвитку організаційних та фінансово-економічних основ місцевого самоврядування, закріпив юридичні права та державні гарантії їх здійснення. Прийняття цього закону завершило етап становлення інституту місцевого самоврядування в Україні та створило міцний нормативно-правовий фундамент для його подальшого розвитку, утвердивши право територіальних громад і обраних ними органів самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Європейська хартія місцевого самоврядування, ухвалена Радою Європи у 1985 році за ініціативи Постійної конференції місцевих та регіональних органів влади, стала важливою теоретичною основою для подальшого розвитку української моделі місцевого самоврядування. Її ратифікація Україною 15 липня 1997 року закріпила орієнтацію на європейські стандарти організації та функціонування місцевої влади [41].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» став базовим нормативним актом у сфері організації та функціонування місцевої влади. Саме на його положеннях ґрунтувалася подальша законотворча діяльність, результатом якої стало ухвалення низки важливих актів. Серед них - законопроект «Про комунальну власність», Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III «Про органи самоорганізації населення», Закон від 7 червня 2001 року № 2493-III «Про службу в органах місцевого самоврядування», Закон від 22 травня 2003 року № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб», а також Закон від 6 квітня 2004 року № 1667 та Закон від 10 листопада 2010 року № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». У сукупності ці нормативні акти заклали основу для подальшого розвитку та зміцнення інститутів місцевого самоврядування в Україні.

Важливо підкреслити, що цей процес відбувався у правовому полі, без застосування сили, небезпечних конфліктів чи насильницьких зіткнень, а також без людських втрат.

Наприкінці 2014 року Верховна Рада України ухвалила низку законів та внесла зміни до Бюджетного й Податкового кодексів, а вже у лютому 2015 року було прийнято Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Цей нормативний акт надав об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) право на прямі міжбюджетні відносини, розширив перелік податків та визначив їхню частку, що залишалася у місцевих бюджетах. Крім того, було запроваджено нові види трансфертів, спрямовані на підвищення спроможності ОТГ у наданні публічних послуг та стимулюванні місцевого розвитку. У результаті реформи у 2015 році було створено перші 159 ОТГ, у 2016 році їх кількість зросла до 366, у 2017 році - до 665, у 2018 році - до 874, а станом на липень 2019 року в Україні функціонувало вже 924 громади, де проживала майже третина населення країни (29,1%). Ще близько 42% мешканців проживали у містах обласного значення з розвиненою системою місцевого самоврядування [88].

Таким чином, навесні 2014 року політичні актори засвідчили готовність до започаткування реформи децентралізації. У квітні того ж року Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Її реалізація передбачала комплексні та взаємопов'язані зміни, серед яких - посилення спроможності органів місцевого самоврядування у наданні публічних послуг відповідно до принципу субсидіарності, оптимізація територіальної структури органів державної влади, а також стимулювання місцевого економічного розвитку.

Процес добровільного об'єднання територіальних громад став важливим чинником розвитку локальної демократії. Він відкрив для громадян можливість активно долучатися до обговорення форматів перспективних ОТГ, визначення стратегій їхнього розвитку та пошуку шляхів оптимізації

соціальної інфраструктури, зокрема мережі освітніх закладів. У цьому контексті нерідко виникали гострі дискусії, що точилися між політично, адміністративно та економічно зацікавленими сторонами, з одного боку, та представниками громадськості - з іншого.

Міжнародний досвід переконливо свідчить, що універсального стандарту локальної демократії не існує й існувати не може, адже спектр критеріїв її визначення надзвичайно широкий. Водночас ключовим показником демократичності є не стільки формальне вибудовування політичних інститутів, скільки здатність системи знаходити та впроваджувати такі нормативно-правові механізми артикуляції й вираження суспільних інтересів та уподобань, які відповідають національним традиціям і культурним особливостям.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

3.1 Суб'єкти локальних політичних процесів

Місцеве самоврядування в Україні має конституційне підґрунтя, закріплене у статті 140 Конституції України. Вона визначає, що територіальна громада здійснює самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Це означає, що громада виступає первинним носієм влади на місцевому рівні, а ради та їхні виконавчі органи є інституційними формами реалізації цього права. Такий підхід поєднує елементи прямої демократії з представницькою, забезпечуючи можливість громадян брати участь у вирішенні питань, які стосуються їхнього життя, як особисто, так і через обраних представників.

У розвиток цього положення стаття 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює право членів територіальної громади ініціювати розгляд у відповідній раді будь-якого питання, що належить до відання місцевого самоврядування. Така форма участі отримала назву місцевої ініціативи. Вона є важливим інструментом прямої демократії, адже дозволяє громадянам безпосередньо впливати на порядок денний ради та пропонувати до розгляду питання, які вони вважають актуальними чи проблемними.

Сфера питань, що можуть бути предметом місцевої ініціативи, є досить широкою. Це, зокрема, управління майном, що перебуває у комунальній власності; затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку території; встановлення місцевих податків і зборів у межах, визначених законом; забезпечення проведення та реалізації місцевих референдумів; утворення органів самоорганізації населення. Таким чином, місцева ініціатива охоплює ключові напрями діяльності громади й дозволяє її членам брати участь у формуванні політики на місцевому рівні.

Конституція визначає загальний принцип здійснення місцевого самоврядування, а закон деталізує механізми його реалізації. У результаті формується система, де поєднуються представницькі та безпосередні форми участі громадян, що забезпечує демократичний характер управління на місцях і створює умови для реального впливу громади на прийняття рішень.

У демократичних державах Західної Європи взаємодія громадськості та органів влади ґрунтується на принципах відкритості, прозорості та залучення населення до процесу прийняття рішень. Найпоширенішими формами такої співпраці є інформування громадськості, коли влада забезпечує доступ до актуальної інформації про свою діяльність; проведення консультацій, що дозволяють враховувати думку громадян перед ухваленням важливих рішень; створення громадських дорадчих комітетів, які виступають майданчиком для постійного діалогу між владою та суспільством.

До цього переліку належать також круглі столи, що сприяють обговоренню проблем у форматі відкритої дискусії; опитування громадської думки та фокус-групи, які дають змогу виявити позиції та настрої різних соціальних груп; громадські слухання, що забезпечують публічне обговорення проектів рішень чи програм; а також збори громадян, які є формою безпосередньої участі населення у вирішенні питань місцевого значення.

У країнах Західної Європи сформовано багатокomпонентну систему інструментів участі громадськості, яка поєднує як інформування та консультації, так і безпосередні форми залучення громадян до процесу управління. Це створює умови для більшої легітимності рішень влади та підвищує рівень довіри суспільства до демократичних інститутів.

Органи самоорганізації населення становлять важливу складову системи локальної демократії, адже саме вони забезпечують найближчий до громадян рівень участі у вирішенні питань місцевого значення. У сучасному правовому та управлінському дискурсі їх розглядають як первинні ланки

самоврядування, що виникають на основі ініціативи мешканців конкретних мікротериторій - кварталів, вулиць, житлових будинків чи комплексів.

Ці органи мають громадсько-представницький характер, оскільки формуються безпосередньо населенням відповідної території та діють від його імені. Їхня діяльність спрямована на самостійне вирішення питань, які стосуються повсякденного життя громади, з урахуванням інтересів мешканців та відповідно до чинного законодавства і локальних нормативних актів. Важливою рисою є те, що вони здійснюють свої функції під власну відповідальність, використовуючи як внутрішні ресурси громади, так і залучені матеріальні та фінансові засоби.

Таким чином, органи самоорганізації населення виступають своєрідним «містком» між громадянами та органами місцевого самоврядування, забезпечуючи реальну можливість мешканців брати участь у вирішенні локальних проблем, впливати на розвиток території та формувати практику безпосередньої демократії на рівні мікросоціуму.

Збори громадян у системі місцевого самоврядування посідають особливе місце, адже вони забезпечують безпосередню участь територіальних колективів у вирішенні питань місцевого значення. Саме на таких зборах мешканці мають можливість відкрито обговорювати проблеми, що стосуються їхньої громади, формулювати пропозиції та ухвалювати рішення, які набувають владного характеру. Це робить збори не лише інструментом комунікації між громадянами та органами влади, а й реальною формою здійснення самоврядних повноважень.

Їхня роль полягає у тому, щоб створити умови для активного залучення населення до управління справами громади. Збори громадян сприяють підвищенню рівня відповідальності мешканців за прийняті рішення, формують навички колективного обговорення та пошуку компромісів, стимулюють розвиток ініціативності та активної громадянської позиції. Водночас вони виконують важливу виховну функцію, адже сприяють

зростанню політичної культури, формуванню усвідомлення власної ролі у демократичних процесах та відповідальності за стан справ у місцевому середовищі.

Таким чином, збори громадян є не лише процедурною формою участі у місцевому самоврядуванні, а й дієвим механізмом розвитку локальної демократії, який поєднує обговорення, ухвалення рішень та формування громадянської свідомості.

Ф. Фукуяма підкреслює фундаментальну роль соціального капіталу у функціонуванні як економічних, так і політичних інститутів. Йдеться про те, що здорова капіталістична економіка не може існувати лише на основі ринкових механізмів чи формальних правових норм. Вона потребує високого рівня довіри, солідарності та здатності громадян до самоорганізації, які й становлять основу соціального капіталу [26].

Етнічні рухи справді виступають важливими суб'єктами у сфері місцевого самоврядування, адже їхня діяльність нерідко виходить за межі культурної чи ідентифікаційної площини та охоплює практичні питання розвитку територій. Вони беруть участь у вирішенні локальних проблем, формуванні програм соціально-економічного та культурного розвитку, ініціюють заходи, спрямовані на збереження та популяризацію власної культурної спадщини, а також активно взаємодіють із органами місцевої влади.

Місцева територіальна громада постає головним суб'єктом самоврядного процесу в політичній системі сучасної України, адже саме вона має легітимне право на здійснення місцевого самоврядування. Як соціальна спільнота, громада є носієм самоорганізаційних процесів, що передують становленню локальної демократії та формують її як політичну діяльність. У цьому контексті доцільно застосовувати концепт «політична спільнота», який дозволяє розглядати місцеву громаду не лише як соціальний колектив, а й як політичного актора, суб'єкта політичного процесу. Такий підхід надає їй статус демократичного суб'єкта, що

водночас визначає територіальні межі самоврядного політичного процесу та виступає основою демократизації суспільства загалом.

Коло акторів самоврядного процесу є досить широким і охоплює різноманітних учасників місцевого політичного життя - від анонімних, тобто менш організованих і ситуативних, до інституціоналізованих, які мають усталені структури та механізми діяльності. Саме інституціоналізовані актори відіграють найбільш вагомую роль у здійсненні локального процесу, оскільки вони численніші, впливовіші та здатні контролювати ключові ресурси - матеріальні, людські, інформаційні.

До цього спектра належать також громадські організації та рухи, органи влади регіонального рівня, бюрократичні й корпоративні утворення, а також окремі індивіди, які через свою активність чи лідерські якості можуть впливати на перебіг самоврядних процесів. У сукупності всі ці суб'єкти формують багатовимірну систему локальної демократії, де провідна роль належить територіальній громаді, але ефективність забезпечується взаємодією різних соціальних і політичних сил.

3.2 Вплив локальної демократії на управлінські процеси

Локальна демократія постає як особлива сфера суспільного життя, у якій людина набуває досвіду громадянства та вчиться жити в спільноті. Саме тут відбувається значна частина політичної соціалізації, адже участь у громадських процесах формує здатність індивіда діяти як член політичної спільноти. Піднесення демократичних практик, що вважається однією з найважливіших подій ХХ століття, водночас вимагає аналізу не лише формальних інститутів, а й тих політичних позицій та цінностей, які становлять основу політичної діяльності та визначають перебіг політичного процесу. У цьому контексті політична культура є невід'ємним елементом будь-якої політичної системи: вона забезпечує людині можливість адаптуватися в політичному просторі та виконувати специфічні функції соціальної взаємодії, брати участь у політичному житті й підтримувати комунікацію всередині спільноти.

В українській політичній культурі простежується багатосуб'єктність. Якщо в радянський період головним і майже єдиним суб'єктом політики виступала держава, що формувала підданський тип політичної культури, то в умовах незалежності ситуація істотно змінилася. Зокрема, зросла кількість акторів, які репрезентують активістський тип політичної культури: посилилася роль громадських організацій, утвердилася багатопартійна система, а також підвищився рівень політичної культури громадян. Водночас якість цих суб'єктів та ступінь демократизації політичної культури залишаються недостатніми, що зумовлено низьким рівнем інформованості населення та слабкою його залученістю до політичного процесу. Крім того, спостерігається обмежена готовність громадян до використання нелегітимних форм соціального протесту, які в демократичних суспільствах розглядаються як показник зрілості політичної культури.

Політична культура українського суспільства має неоднорідний характер і проявляється у формі різноманітних субкультур. Вони формуються залежно від соціальних, етнічних та інституційних умов, а також від специфіки місцевих громад. Культурне тло кожної громади визначається поєднанням цих чинників та рівнем розвитку локальної політичної культури. Саме ця багатошаровість і різноманітність політичних субкультур істотно впливають на динаміку та якість функціонування локальної демократії, адже від них залежить ступінь участі громадян у політичному житті та здатність місцевих інституцій до демократичного розвитку.

Локальна демократія значною мірою визначається особливостями регіонального політичного процесу, співвідношенням сил на регіональній арені та структурою регіональної еліти, адже місцеві еліти зазвичай перебувають у тісному зв'язку з регіональними. Участь регіональної еліти в місцевій політиці може здійснюватися різними шляхами: вона може активно втручатися у виборчі кампанії, висуваючи та підтримуючи власних кандидатів; може передавати контроль над окремими територіями бізнес-групам; або ж, навпаки, демонструвати байдужість до політичних процесів на місцевому рівні. Така багатоманітність каналів і механізмів участі визначає специфіку розвитку локальної демократії та її залежність від регіональних політичних конфігурацій.

Участь громадян у вирішенні питань місцевого значення у визначених законом формах виступає важливим чинником структурування суспільства. Центральне місце в процесі залучення громадськості до управлінської діяльності належить інститутам місцевого самоврядування та самоорганізації населення, які забезпечують реальну можливість впливати на ухвалення рішень. Локальна демократія у цьому контексті може бути осмислена як діяльність, спрямована на формування політичного значення територіальних спільнот та їхнього місця в загальній системі влади. На розвиток політичного процесу як на регіональному, так і на місцевому рівні визначальний вплив справляють кілька чинників: робота місцевих рад, обраних за пропорційною системою; активність політичних партій

і громадських організацій у політичному житті; а також становлення ефективних каналів комунікації між громадянами та представницькими органами самоврядування. Саме взаємодія цих елементів формує якість локальної демократії та її здатність забезпечувати участь громадян у політичному процесі.

Місцеві органи влади мають особливу природу, адже їхня діяльність безпосередньо стосується кожного мешканця відповідної території. Саме тому їх формування повинно здійснюватися самими жителями громади, які є носіями локальної політичної волі. Водночас місцеві органи влади залишаються підпорядкованими центральним інституціям, але лише в межах визначених законодавством повноважень. Так, Верховна Рада впливає на їхню роботу через ухвалення законів і постанов, Кабінет Міністрів разом із міністерствами та відомствами - через нормативно-правові акти, а судові інстанції - шляхом винесення рішень, що мають обов'язкову силу. Таким чином, місцеве самоврядування поєднує автономність у вирішенні питань громади з підзвітністю загальнодержавним органам влади.

Локальний рівень виступає тим простором, де природно формуються демократичні моделі інституцій та практик політичної поведінки, адже саме тут громадяни мають змогу безпосередньо брати участь у прийнятті суспільно значущих рішень, паралельно обираючи своїх представників до легітимних органів влади. Локальна демократія у цьому контексті постає як політичний курс, що реалізується центральними органами влади стосовно системи місцевого самоврядування. Від характеру цієї політики залежить не лише перебіг політичного процесу на місцевому рівні, а й реальні можливості місцевих органів влади ухвалювати самостійні рішення [28]. Таким чином, політичний курс центральної влади визначає рамкові умови, у межах яких розгортаються політичні процеси в територіальних громадах.

Модель місцевої політики на локальному рівні демократії трактується як специфічний спосіб вироблення та ухвалення рішень, а також як тип відповідальності, що склався в суспільстві. Вона охоплює не лише механізми

прийняття рішень, але й характер взаємодії владної еліти з іншими соціальними акторами. За своїм змістом це поняття близьке до категорії політичного режиму, який визначає способи реалізації управлінських рішень. Відтак ключова роль у формуванні моделей влади належить місцевим лідерам, адже саме вони задають параметри політичної поведінки та визначають баланс між інституційними структурами й громадськими групами.

У перехідних суспільствах локальний рівень характеризується тенденцією до політизації діяльності міських рад. Це проявляється у тому, що органи місцевого самоврядування нерідко демонструють надмірну активність у сфері гуманітарної політики загальнонаціонального масштабу, яка фактично виходить за межі їхніх компетенцій. Така практика свідчить про розширення політичних амбіцій місцевих інституцій, але водночас підкреслює дисбаланс між їхніми формальними повноваженнями та реальною участю у процесах, що належать до компетенції центральної влади.

Представленість політичних партій у місцевих органах влади відіграє ключову роль у розвитку кожного регіону, адже саме на цьому рівні ухвалюються рішення, що безпосередньо позначаються на всіх сферах життя місцевої громади. Завдяки своїй діяльності в органах самоврядування партії отримують реальний вплив на перебіг політичного процесу в окремих регіонах України. Вони мають можливість формувати та коригувати програми соціально-економічного розвитку, а також брати участь у вирішенні широкого спектра питань, що постають на локальному рівні. Таким чином, політичні партії стають важливими інституційними акторами, які визначають якість та ефективність функціонування місцевої демократії.

Результати місцевих виборів продемонстрували, що в окремих регіонах населення не підтримало місцеві осередки тих політичних партій, які здобули перевагу на загальнонаціональному рівні. Це виявилось у виразній регіональній диспропорції щодо представництва політичних сил у місцевих радах. Така ситуація свідчить про відмінності у політичних преференціях громадян залежно

від територіальних особливостей та підтверджує, що політичний процес на локальному рівні має власну динаміку, яка не завжди збігається з загальнонаціональними тенденціями.

В умовах відкритого громадянського суспільства, що водночас забезпечує ефективність локальної демократії, кожен громадянин має рівні права та обов'язки. Таке суспільство, за Р. Патнамом, ґрунтується на горизонтальних зв'язках взаємодії та співпраці, а не на ієрархічних відносинах влади й підлеглості. Громадяни виступають рівними учасниками політичного процесу, а не підпорядкованими. Водночас сучасне суспільство не може відмовитися від переваг розподілу праці та необхідності політичного керівництва. Проте, як наголошує дослідник, лідери мають усвідомлювати свою відповідальність перед громадянами й діяти відповідно до цього усвідомлення. Політична відповідальність у такому контексті визначається як відповідальність за здійснення публічної влади, що передбачає дотримання моральних і правових норм. Відповідно можна виокремити два її виміри: морально-політичний та політико-правовий, які разом формують основу демократичного управління [79, 111].

Морально-політична відповідальність проявляється у свідомому ставленні громадян до виконання своїх обов'язків та у відповідальній поведінці в суспільному житті. Її настання відбувається у формі громадського осуду дій чи бездіяльності суб'єкта, і вона не передбачає застосування формалізованих санкцій. Натомість політико-правова відповідальність має інституалізований характер і настає у випадках порушення правових норм, що тягне за собою негативні юридичні наслідки дисциплінарного, адміністративного, кримінального або конституційного характеру. Підстави для її застосування та конкретні санкції визначаються законодавством. До таких санкцій належать дострокове припинення повноважень представницького органу, анулювання депутатського мандата, а також скасування чи призупинення дії правових актів, ухвалених органом або

посадовою особою. Таким чином, морально-політична відповідальність функціонує як суспільний механізм контролю, тоді як політико-правова — як юридично закріплений інструмент забезпечення належного здійснення публічної влади.

Місце локальної демократії в системі влади України визначається насамперед положеннями Конституції та чинними нормативно-правовими актами. Подібно до інших перехідних суспільств зі змішаною формою правління, органи місцевого самоврядування фактично виконують функції агентів державної влади. Це обмежує можливості повноцінного розвитку локальної демократії. Водночас локальна демократія значною мірою залежить від політичної культури громадян, яка нині характеризується різноманітністю політичних позицій і цінностей, що варіюються залежно від регіональних особливостей.

Локальна демократія покликана формувати колективну свідомість громадян, сприяти усвідомленню ними спільних потреб та забезпечувати ухвалення рішень без постійної опори на центральну владу. Її функціонування можливе лише за умов розвиненого громадянського суспільства, яке існує виключно в демократичних політичних системах. Таке суспільство складається з активних громадян, що діють у публічній сфері для вираження власних інтересів, обміну інформацією, вироблення спільних цілей та формулювання вимог до держави. Важливим елементом цього процесу є здатність громадян вимагати відповідальності від державних посадовців, що забезпечує баланс між владою та суспільством і створює умови для реальної демократичної участі на місцевому рівні.

ВИСНОВКИ

На основі результатів проведеного магістерського дослідження вдалося реалізувати поставлені завдання, здійснити узагальнення отриманих даних та сформулювати низку пропозицій,

Проблематика локальної демократії викликає значний інтерес у зарубіжній політичній науці, однак її роль і місце в перехідних суспільствах досліджено недостатньо. Ключовою передумовою ефективного функціонування як локальної, так і консолідованої демократії визначається розвиток громадянського суспільства, яке забезпечує участь громадян у прийнятті рішень та контроль над владою.

У вітчизняній науковій літературі, навпаки, простежується дисбаланс у дослідженнях: українські вчені здебільшого зосереджуються на проблемах політичного процесу на загальнонаціональному рівні, тоді як локальний рівень залишається менш опрацьованим. Це свідчить про потребу у розширенні дослідницької уваги до локальної демократії як важливого елементу демократичного розвитку держави.

У ході дослідження було проаналізовано генезу становлення місцевого самоврядування та локальної демократії в українському контексті, спираючись на джерела політичної думки та історичний зріз розвитку. Визначено кілька ключових етапів формування системи місцевого самоврядування в Україні. По-перше, це початкова фаза трансформації (до 1998 р.) - перехід від старого правового, політичного, соціального й економічного порядку, що супроводжувався пошуком нових інституційних форм. По-друге, це етап становлення правового та політичного порядку - докладний аналіз і перебудова державних інститутів, у деяких випадках аж до повторного створення державного апарату; реалізація радикальних економічних реформ; гострі конституційні дебати щодо політичної реформи; формування багатопартійної системи та проведення регулярних виборів на різних рівнях. По-третє, це етап адаптації до західних стандартів - прагнення

інтегруватися у європейський політичний простір, набуття членства в Європейському Союзі як стратегічна мета; важливість легітимності процесу, уникнення силових конфліктів та небезпечних протистоянь.

Таким чином, еволюція розвитку місцевого самоврядування в Україні демонструє поступовий рух від трансформації старих структур до становлення демократичних інститутів і прагнення інтеграції у європейську політичну систему.

У процесі дослідження було визначено суб'єктів локальної демократії та окреслено специфіку їхньої діяльності в перехідний період. Центральним суб'єктом виступає територіальна громада, яка функціонує як політична спільнота та реалізує свою активність через різні форми групової організації. Варто виокремити неасоціативних та асоціативних суб'єктів. Неасоціативні – це об'єднання людей, що ґрунтуються на безпосередніх персональних контактах і неформальних зв'язках, але не мають чіткої організаційної структури. Їхня діяльність характеризується спонтанністю та ситуативністю та асоціативні – легальні об'єднання та асоціації, які мають визначену організаційну структуру, апарат управління та виражають приватні інтереси певних соціальних груп. Вони діють більш інституалізовано й забезпечують сталі канали участі громадян у самоврядному процесі.

Таким чином, локальна демократія в перехідний період поєднує діяльність як формалізованих, так і неформальних груп, що разом формують багаторівневу систему взаємодії громади з владними інституціями.

У результаті дослідження було окреслено пріоритетні напрями розвитку локальної демократії в Україні, які визначають стратегічні орієнтири її подальшого становлення:

- подальша демократизація суспільного життя та зміцнення засад конституційного ладу як основи легітимності й стабільності політичної системи;

- створення умов для задоволення життєво важливих потреб та законних інтересів громадян і територіальних громад, що забезпечує соціальну орієнтацію локальної демократії;
- сприяння розвитку місцевої демократії та підвищенню політичної активності населення, що формує основу для реальної участі громадян у прийнятті рішень;
- ефективне управління системами життєзабезпечення адміністративно-територіальних одиниць, яке гарантує стабільність функціонування та розвиток місцевих спільнот.

Таким чином, локальна демократія в українських умовах розглядається як багатовимірний процес, що поєднує інституційні, соціальні та управлінські аспекти, спрямовані на забезпечення балансу між державними інтересами та місцевими потребами громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Проблеми демократизації державного управління в контексті адміністративної реформи в Україні. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2002. № 2. С. 3–8.
2. Андресюк Б. Місцеве самоврядування в сучасній Україні (політологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». К., 1998. 30 с.
3. Арістотель. Політика. К. : Основи, 2000. 240 с.
4. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.
5. Бабій С. Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса, 1999. 16 с.
6. Баймуратов М. Місцеве самоврядування як фактор інтернаціоналізації національного та конституціоналізації міжнародних правопорядків. *Юрид. журн.* 2001. № 2. С. 46–53.
7. Балабан Р. Розвиток виборчої системи України: політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». К., 1999. 20 с.
8. Барков В. Взаємовідносини держави і суспільства в Україні. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. К. : НІСД, 2013. С. 341–440.
9. Батанов О. Органи самоорганізації населення. Як вони бачаться в Києві. *Віче*. 2002. № 10 (127). 12 с.
10. Батанов О. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 260 с.

11. Бевзенко Л. Соціальна самоорганізація. Синергетическа парадигма: можливості соціальних інтерпретацій. К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. 436 с.
12. Безсмертний Р. Основні засади адміністративно-територіальної реформи в Україні. URL.: <http://www.verhnrn.dp.gov.ua/OBLADM/Obldp.nsf/b19e47826f35603ec2256f29003c32ff/60e3a21fd141cd61c22571aa0027dbeb?OpenDocument>.
13. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. К. : АМУПП, 1997. 200 с.
14. Білоусов О. Громадська ініціатива в сучасній Україні. *Нова парадигма*. 2018. Вип. 78. С. 115–127.
15. Бітем Д. Головні принципи й показники демократичного аудиту. Визначення та вимірювання демократії / за ред. Д. Бітема ; пер. з англ. Г. Хомочко. Львів : Літопис, 2005. 318 с.
16. Боббіо Н. Майбутнє демократії. К. : Смолоскип, 2005. С. 104–119.
17. Бойко О. Історія України : посіб. для студ. ВНЗ. К. : Академія, 1999. 576 с.
18. Бопп Дж. Перетворюючи світ : практ. посіб. для розбудови сталих громад. Джуді Бопп, Майкл Бопп ; пер. та публ. здійснено в рамках Проекту розвитку громадянського суспільства. Ужгород, 2008. 164 с.
19. Бортніков В. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 524 с.
20. Ващенко К. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса, 1999. 20 с.
21. Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни: філософське та емпіричне розуміння. К. : Смолоскип, 2005. С. 894–897.

22. Верменич Я. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри. НАН України. Ін-т історії України. К. : Ін-т історії України, 2008. 160 с.

23. Вінцукевич К. Співпраця громадських організацій з органами місцевого самоврядування в процесі оптимізації місцевої політики. *Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія* : [журн. наук. пр.] / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Творче об-ня «Нова парадигма». К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 85. С. 115–123.

24. Всесвітня Декларація місцевого самоврядування : прийнята 26 вересня 1985 р. в Ріо-де-Жанейро Всесвітнім союзом органів місцевого самоврядування на XXVII Міжнародному конгресі. URL.: <http://cyclop.com.ua/content/view/1011/58/1/1>.

25. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. К. : Либідь, 2005. 124 с.

26. Гільєрма О'Доннелл. Делегативна демократія. Глобальне відродження демократії : пер. з англ. / Л. Даймонд, М. Ф. Платтнер ; наук. ред., передм., комент. та покажчик імен Є. Виноградова. Львів : Ахілл, 2004. 464 с.

27. Гончарук В. Особливості трансформації виборчої системи сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». К., 2001. 16 с.

28. Грицяк І. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : [монографія]. К. : К.І.С., 2006. 398 с.

29. Грищенко В. Українська національна ситуація на тлі горбачовської «перебудови». *Сучасність*. 1988. № 2. С. 83–91.

30. Грозицька Т. Терія демократії в сучасній американській політичній думці : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. політ. наук : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Одеса, 2000. 20 с.

31. Громадянська мережа ОПОРА оцінила особливості роботи місцевого самоврядування у 15 регіонах. URL.: <http://www.opora.org.ua/news/1156-100->

dniv-dijalnosti-chy-bezdijalnosti-miskyh-rad-rezultaty-gromadskogo-monitoryngu-v-15-mistah-ukrajiny.

32. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура. Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. К. : *Смолоскип*, 2005. Вип. 1. С. 882–942.

33. Декларація щодо регіоналізму в Європі. URL.:http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKRAINE.pdf.

34. Дергачев В. Геополітика. К. : Вира-Р, 2000. 448 с.

35. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети. К. : НІСД, 2007. 765 с.

36. Догерті А. Демократія поза балансом. Громадянське суспільство не може замінити політичні партії. *Парламент*. 2001. № 5. С. 41–46.

37. Долішній М. Регіональна політика на рубежі XX–XXI століть: нові пріоритети. К. : Наук. думка, 2006. 516 с.

38. Дробот І. Основні засади формування концепції гарантування місцевого самоврядування. *Вісн. НАДУ*. 2006. № 3. С. 144–155.

39. Дробот І. Місце і роль суспільної самодіяльності населення у гарантуванні місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ НАДУ*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. Вип. 3 (27). С. 168–178.

40. Дубінін В. Роль інтересів народу в ставленні та розвитку політичної системи суспільства Краматорськ : ДДМФ, 2006. 260 с.

41. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 р. : ратифіковано Законом № 452/97-ВР (452/97-ВР) від 15 липня 1997 р., підписано 6 листопада 1996 р. : офіц. пер. URL.: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.

42. Європейська хартія про місцеве самоврядування. Нариси історії місцевого самоврядування України. Острог : НУОА, 2013. С. 79–86.

43. Євтушенко О. Державна влада і місцеве самоврядування в умовах модернізації політичної системи сучасного українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Одеса, 2011. 28 с.

44. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» : наук.-практ. комент. / за ред. д-ра юрид. наук., проф. В. Ф. Опришка. К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. 398 с.

45. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 10/11.

46. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми». Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 33.

47. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування». Відомості Верховної Ради України. 1992. № 28.

48. Іваненко О. Ми все ще мовчазна більшість. Віче. 2001. № 9. С. 120–131.

49. Кампо В. Конституція і політична роль органів місцевого самоврядування. *Нова політика*. 1996. № 5. С. 32–38.

50. Кампо В. Місцеве самоврядування в Україні : брошура / Володимир Кампо ; ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова ред.), Ф. Г. Бурчак, В. В. Цветков та ін. НАН України, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. К. : Ін-Юре, 1997. 32 с.

51. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях : монографія. К. ; Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

52. Качмарський Є. Місцеве самоврядування в контексті становлення громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» . К., 2010. 18 с.

53.Кисельов С. Політична культура в контексті загальнокультурного процесу України. *Магістеріум. Політичні студії*. К.: НУ «Києво-Могилянська академія», 2008. Вип. 31. С. 5–19.

54.Кіндратець О. Деякі аспекти формування сталої демократії. *Політ. менеджмент*. 2006 № 6. С. 52–62.

55.Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія. Львів : Червона калина, 2002. 276 с.

56.Колодій А. Помаранчева революція: сутність та уроки для транзитології. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 20–23 травня 2005 р.). URL.: www.democrasy.kiev.ua.

57.Конституція України : офіц. вид. Верховна Рада України. К.: Парламент. вид-во, 2006. 160 с.

58.Корнієнко М. Державна влада і місцеве самоврядування: актуальні проблеми теорії і практики. *Українське право*. 2015. № 1. С. 68–77.

59.Корнієнко М. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні проблеми. К., 2004. 166 с.

60.Кравченко В. Муніципальне право України. К.: Атіка, 2003. 672 с.

61.Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект. Укр. с-ство на шляху перетворень: зах. інтерпретація : пер. з англ. К.: КМ Академія, 2004. С. 45–63.

62.Куйбіда В. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : монографія. К.: МАУП, 2004. 432 с.

63.Куйбіда В. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку місцевої демократії. Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2008. 468 с.

64.Кухта Б. Політична влада та її рішення. Львів : ЦПД, 2006. 240 с.

65. Кучабський О. Локальний рівень адміністративно-територіального устрою України: перспективи реорганізації. URL.: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_3/fail/+Kuchab.pdf.

66. Лендшел М. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : монографія. Ужгород : Мистецька лінія, 2011. 688 с.

67. Лендшел М. Сучасні концептуальні підходи до аналізу політичної участі на місцевому рівні у суспільствах Центрально-Східної Європи. *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. : Політологія, соціологія, філософія*. Ужгород : Говерла, 2009. Вип. 12. С. 27–41.

68. Лендшел М. Теоретико-методологічні засади аналізу локальної політичної культури. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5 (32). С. 11–22.

69. Липинський В. К. Листи до братів хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Нью-Йорк : Булава, 1954. 470 с.

70. Локк Дж. Два трактати про врядування. К. : Основи, 2001. 265 с.

71. Максакова Р. Поняття і види місцевих виборів в Україні. *Держава і право : зб. наук. пр.* К., 2000. Вип. 6. С. 81–87.

72. Малкіна Г. Інститути політичної відповідальності в системах місцевої влади. *Нова парадигма*. К. : Вид-во ім. М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 95. С. 112–113.

73. Михальченко М. Трансформаційний або модернізаційний шлях розвитку України: ризики і політико-правове забезпечення. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. Вип. 11. 328 с.

74. Мінченко Р. Місьцеве самоврядування як локальний вимір демократичної державності. *Наук. пр. ОНЮА*. Одеса : Юрид. л-ра, 2009. Т. 8. С. 155–163.

75. Місьцеве самоврядування : монографія. Кн. 1 : Організація роботи сільського, селищного голови. Львів : Ліга-Прес, 1999. 320 с.

76. Місюра В. Особливості формування моделі взаємодії суб'єктів політичного процесу щодо реалізації права територіальної громади на місцеву ініціативу. *Вісн. УАДУ*. 2005. № 1. С. 288–294.

77. Основи демократії : навч. посіб. для студ. ВУЗів / за заг. ред. А. Колодій. К. : Ай-Бі, 2002. 684 с.

78. Павко А. Концептуальні засади муніципальної політики. URL.: http://www.viche.info/journal/saovryadna_gromada.

79. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громад. Активності в сучасній Італії. К. : Основи, 2001. 302 с.

80. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер ; пер. з англ. О. Коваленка. К. : Основи, 1994. Т. 1/2. 444 с.

81. Примуш М. Політичні партії і механізми інституціоналізації і структурної трансформації : автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Львів, 2002. 32 с.

82. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

83. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24.

84. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст. 118.

85. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування Закон України від 15 липня 1997 р. 3б. нормат. актів. Х. : Факт, 2000. С. 7.

86. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. № 93-IV. URL.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/93>.

87. Романюк А. Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи. Віче. 2008. № 1. URL.: <http://www.Viche.info>.

88. Романова В. Реформа децентралізації в Україні. URL.: [Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики](#)

89.Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія. Чернівці : Рута, 2007. 472 с.

90.Хартія конгресу місцевих і регіональних влад Європи.
URL.: <http://www.coe.kiev.ua/docs/kmpbe/hartia> (КМРВЕ).htm.

91.Шобер П. Місцеве самоврядування : ідея сучасної громади / Петер Шобер ; пер. з нім. Р. Мов'яка, ред. Є. Г. Бразуль-Брушковського ; передм. О. Ю. Мороза. Львів : Ахілл, 2011. 272 с.